

milan kavgić

**VERNA
BRDA**

ZAPISI O RATNIM BRIGADAMA

70

Izdaje VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR

Za izdavača

Mr STEVAN STANOJEVIĆ, pukovnik, načelnik Centra

Dr NIKOLA POPOVIĆ, pukovnik, zamenik načelnika

Redakcija popularnih izdanja

Glavni i odgovorni urednik

DRAGIŠA MIHAJLOVIĆ, potpukovnik

Urednik

BLAGOJE SVORCAN, profesor

Jezička redakcija

DOBRILA MILETIĆ

Likovno-tehnički urednik

BRANKO MARUŠIĆ

Sekretar

KOSA ĆATIĆ

Recenzenti

VICKO ANTIĆ, general-pukovnik

NIKOLA MALOBABIĆ, pukovnik

Milan Kavgić

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Milan Kavgić', with a large, stylized '10' written above the first part of the name.

VERNA BRDA

DVANAESTA SLAVONSKA PROLETERSKA
BRIGADA

Beograd, 1990.

ODLIKOVANJA BRIGADE

Dvanaesta proleterska slavonska udarna brigada je odlikovana:

Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem - 8. decembra 1945.

Ordenom partizanske zvezde sa zlatnim vencem - 22. decembra 1951.

Ordenom narodnog oslobodenja - 22. decembra 1961.

Ordenom narodnog heroja - 21. jula 1977.

Kraj je septembra 1942. godine. U štabu Treće operativne zone na Papuku, u srcu Slavonije, održava se savetovanje. Na okupu je desetak ljudi, prvoboraca. Podigli su ustanak i već gotovo sedamnaest meseci rukovode oslobodilačkom borbom u ovom delu Jugoslavije. Sada su to komandanti, komesari, rukovodioci partizanskih jedinica i nalaze se pred izborom: šta učiniti da dosadašnja partizanska borba, od Bilogore do Dilja, te od Save do Drave i politički i vojno preraste u viši način ratovanja. Izvesnu užurbanost, pa i nelagodnost zbog stagnacije ustanka u Slavoniji poticale su i vesti da je u Bosni oslobođeno Jajce, da je stvorena velika slobodna teritorija, da se formiraju krupne formacije Narodnooslobodilačke vojske i da su na pomolu važni istorijski događaji.

Štab Treće operativne zone smešten je na Zvečevu u srcu Papuka, vrletne planine, u moru hrastovih i stoletnih šuma, u zaštiti nepristupačnih gorskih klanaca, surduka i olujnih visova.

Zvečevo je bilo naselje samo šumskih radnika. U oko pedesetak domaćinstava živeli su Srbi, Hrvati, Slovenci, Mađari, Talijani i Nemci. Uvek su bili složni i solidarni, klasno povezani. Ipak je nekolicina prišla Pavelićevoj ustaškoj vlasti već prvih meseci 1941.

Položaj Zvečeva, na komunikaciji Voćin-Kamensko, sa svih strana okružen gustim šumama, bio je gotovo idealno mesto za ustaničku bazu. Tu su se nalazile upravne zgrade i barake šumskog gazdinstva, pogodni za smeštaj štabova jedinica, pozadinskih i drugih vojnih organa i političkih organizacija.

Akciju na Zvečevo izvela je partizanska grupa, predvođena Dušanom Puačom Dakom još 18. decembra 1941. godine. Od tada, osim kratkih prekida, Zvečevo je bilo središte partizanske aktivnosti u Slavoniji. I za najudaljenijeg borca u partizanskim jedinicama, tokom celog rata, Zvečevo je bilo neko izuzetno mesto, gde se odlučuje i sve stiče, kao nekakvo utvrđeno, sakriveno i nedokučivo mesto zaštićeno od svih vetrova i ratnih nepogoda.

U dobroj meri Zvečevo je to uistinu i bilo. Ali, i više od toga. Ono se nalazilo u srcu slavonskog gorja: Bilogore, Papuka, Psunja, Ravne gore, Krndije i Dilja.

Planine su od prvog dana ustanka, od prvog pucnja, postale uporište, oslonac i zaštita partizanima i narodu. To je bilo prirodno i neminovno. Svojim prostranim i moćnim nedrima planine su štitile od progona i zločina, obezbeđivale smeštaj, ishranu, pokrete i manevar ustaničkim snagama. U njenim nepristupačnim i neprohodnim predelima nicali su i rasle male i velike vojne jedinice, da bi tu, iz naroda, izrasla narodna vojska koja je, kao gorska voda, oticala silovito sve šire i dalje od svojih vrhova do Save i Drave, dve reke, koje sa dve strane grle ove planine.

Cl Slavonsko gorje je naseljeno ponositim nardo-
i dom. Od vrhova do podnožja, mala i velika, zbijena
" i raštrkana, uz puteve, ali i izgubljena u vrletima.

razbacana su sela koja u moru zelenila liče na skupine jaganjaca. Taj narod voli svoj kraj, kome je rasipna priroda darovala čudesne lepote i čari. Planinski vrhovi, koji bi za sunčanog i prozračnog dana gordo doticali oblake, skrivali su u svojim bokovima, stoletnim hrastovima i bukovim šumama izvore i brzake, rudine i poljane, duboko prolokane urvine, pune snaga, hlada, cveća, gorskog mirisa i krepkog života.

Narod voli svoje planine. Vekovima se držao za njih. To su *verna brda*. Uvek su bila tu da zaštite i pruže obilje. Nikada da iznevere. Slavonske planine bile su najmoćnija zaštita partizanima za sve vreme rata. Oslonac i oružje. Pojam i legenda. Slavonske planine su slavonska partizanska istorija.

*

Komandant Zone je Grga Jankez, tridesetogodišnjak, čovek odlučnih crta i neverovatno bogatog životnog iskustva. Kao šegrt i kalfa, u potrazi za poslom, prokrstario je Hrvatsku i Srbiju, sa dvadeset godina već je bio sav prožet revolucionarnim zanosom, kao komunista bio progonjen, hapšen, mučen. U pravom trenutku je dobrovoljac u Spaniji, da bi prvih meseci 1941. bio jedan od organizatora ustanka u Hrvatskoj. Početkom 1942. upućen je u Slavoniju.

Komesar je četrdesetogodišnji Karlo Mrazović Gašpar, borac u tri revolucije. Veliki talas evropskih promena otrgnuo ga je u šesnaestoj godini iz međumurskog zavičaja da bi se, još dečak, našao u Mađarskoj crvenoj armiji Bele Kuna. Posle poraza mađarske revolucije sledio je beg u domovinu gde su ga očekivala hapšenja, progonstva, osuda na

smrt. Gotovo dvadeset godina živeo je pod raznim imenima u domovini i Evropi, formirajući se kao strasni i prekaljeni komunista u lavirintima ilegale. Jedna provala u Zagrebu tera ga u Beč, a zatim u Moskvu, gde završava komunistički univerzitet nacionalnih manjina Zapada. Godine 1936, kroz najveće opasnosti i iskušenja, hrli preko cele Evrope u španski građanski rat. Preživевši sve strahote, uz to i teško ranjavanje, te ponovno sužanjstvo u Lepoglavi, u januaru 1942. našao se među prvoborcima u planinama Slavonije.

Tu je i najstariji među njima, uvek glatko izbrijane glave, pedesetogodišnji Pavle Gregorić Brzi, član Centralnog komiteta KP Hrvatske. Nekadašnji student medicine postaje sanitetski oficir Austro-ugarske, a rat ga odnosi na rusko ratište gde učestvuje u februarskoj revoluciji 1917. godine. Odlazi u Sibir, u Omsku stupa u Lenjinovu boljševičku partiju. U Moskvi neumorno agituje na okupljanju Jugoslovena za komunističku ideju, a nakon građanskog rata vraća se u zemlju da bi završio medicinu. Službovao je kao lekar u mnogim mestima u kojima je organizovao i revolucionarnu aktivnost, što ga je odvelo i na robiju u Lepoglavu. Uoči španskog građanskog rata radi na organizovanju slanja jugoslovenskih dobrovoljaca i ponovo biva zatočen u Lepoglavi. Uoči rata, po zadatku Partije, odlazi kod komandanta Zagreba i zahteva oružje za radnike radi odbrane zemlje. Već u maju 1941. Centralni komitet KPJ određuje ga da organizuje ustanak u Slavoniji.

Pažnju privlači mladi partizan, u pristaloj uniformi bez oznaka. Široko i snažno čelo, te usredsređen pogled ukazuju na njegovu odlučnost i samodis-

ciplinu. Iako ima tek dvadeset četiri godine poznaju ga rukovodeći ljudi i prvoborci u Slavoniji, a naročito u partijskim organizacijama. To je Dušan Čalić. Ili, jednostavno. Čule.

Culetova životna priča je priča vremena i revolucije. Sve je teklo brzo i prečicom: siromašno, ponosito detinjstvo, rano i ozbiljno i opredeljivanje o socijalnim problemima i asketsko samoisgrađivanje svoje osobne i društvene ličnosti. Tu je i odgovor na pitanje: kako je moguće da Komunistička partija, sa svojom gvozdenom organizacijom i disciplinom i tako strogom konspiracijom poverava istorijske zadatke tako mladim ljudima? Međutim, Čule je, kao i hiljade njemu sličnih mladih komunista bio spreman i pripremljen da primi i takve odgovornosti od kojih zavise sudbine mnogih ljudi, pa i celih krajeva.

Rođen je u selu Ratkovcu, školovanje je započeo u Pakracu i Okučanima, a nastavio u Osijeku i Zagrebu u kojem je na njega veliki uticaj izvršio Božidar Adžija. U dvadesetoj godini već je član i rukovodilac partijske organizacije na Sveučilištu. Godine 1941. već je u Slavoniji. Ide od mesta do mesta: Nova Gradiška, Pakrac, Novska, Daruvar - gde reorganizuje partijska riUčovodstva koja će "biti osposobljenja da dignu ustanak i vode revoluciju. Čim su se oglasile prve ustaničke puške, našao se u Moslavini, na Psunju, na Bilogori. Tu organizuje prvoborce u udarne partizanske grupe, odrede, čete, određuje rukovodioce, daje zadatke, objašnjava ciljeve. Gotovo da nema skupa, sastanka, savetovanja u tim ustaničkim danima u slavonskom gorju koje nije vezano za njegovo ime. Ime Čule bilo je znak raspoznavanja za partizane.

Krajem 1941. našao se pred ozbiljnim zadatkom i iskušenjem. Neprijatelj je po Slavoniji već popalio prva srpska sela, ostavljajući iza sebe smrt. Pred silom su se pokidale veze i među malobrojnim ustaničkim grupama koje su sačinjavale partizanski odred. Gašpar upućuje Culeta na Papuk da ponovo uspostavi i učvrsti partizansku vojnu organizaciju i podigne moral kod prestrašenog naroda.

Čule je krenuo sa Psunja na Papuk zajedno sa vodom partizana koje je predvodio Dušan Puač, već poznati Đaka. Partizanski odred na Papuku bio je prilično šarolikog sastava i po političkim shvatanjima, a i po pobudama pojedinaca. Većina se odmetnula da spasi glavu, ali su brzo postajali pravi partizani. Međutim, ceo jedan vod, pod komandom autoritativnog i odlučnog Jove Kosanovića iz Lisičina, bivšeg podoficira, nazivalo je sebe četnicima. Na kapama su nosili kokarde. Iako u početku nije bilo većih nesaglasnosti u Odredu, držanje Jove Kosanovića, njegovo isticanje srpstva i četništva i opšta mržnja prema Hrvatima upozoravali su na opasnost raskola među ustanicima. Valjalo je to zatrti u začetku, što je bio Culetov zadatak.

Jednog dana našao se s njima licem u lice. Sede oko vatre. Čule im se priključio, svestan daje velika igra u pitanju. Neki su gledali nezainteresovano, neki podozrivo, a drugi neprijateljski. Trebalo je sa svima uspostaviti dijalog i prisnost. Već vičan da pridobija ljude, poznavalac ovdašnjih prilika, običaja i ljudi, a nadasve silno ubeđen u sopstvene ideje, Čule je nastupio pažljivo.

Prvi ga je oslovio krupan mladić, dobrodušan i prijateljski raspoložen. Rio je to Nikola Miljanovir Karaula, čovek čije se ime već raščulo i koji ce

postati jedan od najslavnijih junaka Slavonije. Ali, jedan drugi čovek kraj vatre, u oficirskoj uniformi, gledao ga je mrko i neprijateljski. To je bio Jovo Kosanović, uskih vidokrugaa, zaslepljen mržnjom prema svemu što je hrvatsko.

Bila je to do gluvo doba noć teških, oporih reči, političkih analiza i provale besa. Čule je polagao ispit nad ispitima: po svaku cenu pridobiti vod i izolovati Jovu Kosanovića. Pobedio je, ne samo Jovu, već celu jednu struju koja je tinjala, struju kontrarevolucije. Jovo je tragično završio: streljali su ga borci njegovog voda. Sa njim su iščezle kokarde, a četništvo je ostalo samo ružna uspomena.

*

Dok Gašpar, Jankez, Brzi, Čule-živo učestvuju u proceni i analizi situacije, jedan čovek sve to pomno prati na karti i skicira kao osnovu za vojna naređenja. Ali, sve vreme ćuti. Ćuti, jer i nema prava da ravnopravno učestvuje u raspravi. To je Petar Drapšin. Omalen, čvrste grade, izrazito snažne brade i nemirnog pogleda teško je suzdržavao unutrašnji nemir. Ipak, pouka je bila teška i gorka...

Bečejski, beogradski i praški đak i student elektrotehničke struke, svestrano nadaren, kao vrlo mlad našao je životno opredeljenje u komunističkom pokretu. Imao je samo dvadeset dve godine kada je stupio u redove španske republikanske armije. U borbama kod Almanse i na madridskom frontu mladi Drapšin se ističe neobičnom hrabrošću i vojničkim osobinama, pa postaje komandir artiljerijske baterije i dobija zapažena priznanja. Sve je to doneo kao najveću vrednost koju je mogao staviti na

raspolaganje oslobodilačkom ratu u Jugoslaviji. Partija ga je septembra 1941. poslala u Hercegovinu gde organizuje ustanak i postaje komandant partizanskih jedinica. Ali, u revolucionarnom zanosu čine se i mnoge greške i grubosti u često delikatnim borbenim i političkim prilikama. Drapšinu je to bila slabost koju je platio smenjivanjem sa dužnosti, isključivanjem iz Partije i upućivanjem u novu sredinu. Za zamenika komandanta Treće operativne zone u Slavoniji postavljaju ga Gašpar i Jankez. A svaki čovek isključen iz Partije, u to vreme, nosio je teški, ponižavajući beleg.

Svi ti ljudi, okupljeni na ovom važnom sastanku, sa svojim različitim sudbinama i životnim putevima, već mesecima, tačnije od početka ustanka, pokorili su se strogim i nepopustljivim zakonima i pravilima revolucije i oslobodilačkog rata. Daskorašnju mladieku živost, kao i stalozenost zrelijih godina, zamenilo je držanje revolucionara.

Koje mesto napasti i pri tom koncentrisati većinu partizanskih snaga u Slavoniji - to je bilo najvažnije pitanje i izbor odluke ovom prilikom. Naime, trebalo je preduzeti nešto veliko i izvanredno, što će i vojno i politički odjeknuti nadaleko i u isto vreme biti podstrek novom zamahu oslobodilačke borbe između Save i Drave, vojištu čiji je značaj ubrzano rastao.

Izbor je pao na Daruvar, snažno ustaško i domobransko uporište, središte saobraćajnog i privrednog regiona na padinama Papuka, za partizane neprocenjivo skladište oružja, municije i opreme toliko potrebnih za naoružavanje novih jedinica. Drapšin je trebalo da izradi plan napada i uputi naređenje jedinicama za pokret.

Koncentracija

Po planinskim selima Psunja, potkraj 1941. i u 1942. godini ime Pepe se sve češće pominjalo. Ono je tinjalo kao lelujava nada usred strahovitih zločina ustaša nad srpskim stanovništvom, usred pokolja, paljevina i istrebljenja nedužnog naroda u kotarima ^ Daruvar. Pakrac. Novska, Nova Gradiška, Okučani i Slavonska Požega. Vladao je silan strah i beznađe koje su donosili dani i noći, meseci Pavelićeve strahovlade. A onda se to postepeno pretvaralo u bunt i nagon za odbranu. Svaka iskra nagoveštavala je plamen razgnevljenog naroda. A u planini su odjekivali pucnji. I za te pucnje bilo je vezano ime Pepe.

Kada je prošlo prvo vreme detinjstva, otac zidar poveo je sina „trbuhom za kruhom“. Takav je bio život primorskih siromaha. Potom skitnje, šegrtovanje, Beograd, vojska, izučavanje života, nešto knjiga i saznanje da je poredak nepravedan. A vremena su bila burna. U Španiji je buknuo rat. Mladi primorac Vicko Antić Pepe, već oformljen, nadahnut patriotskim i komunističkim idejama odlazi za Pariz, pa ilegalno preko Pirineja u redove internacionalnih brigada. Tu je sazreo kao čovek i vojnik. Doživeo je trenutke pobeđa, ali i poraza Republike.

Jugosloveni su, na vest da je Jugoslavija kapitulirala i raspala se, krenuli put domovine. I tridesetogodišnji Vicko Antić, izlažući se nebrojenim smrtnim opasnostima, vođen voljom i snalažljivošću, prolazi nacističke obruče, probija se kroz gotovo celu Nemačku i javlja se u Zagrebu, ustaškom osinjaku, Vladi Popoviću, rukovodiocu KP Hrvatske. Njegova odluka je kratka: Pepe treba da ide u Slavoniju i pomogne u organizovanju ustanka.

Pepe je na terenu zatekao komuniste, koji su sa izbeglim seljacima formirali prve partizanske grupe. Usledili su napadi u opštinama Rajić i Bučje. Partizana je bilo sve više. Grupe su prerasle u vodove, pa čete i najzad, krajem 1941. formiran je Prvi slavonski narodnooslobodilački bataljon. U sastavu bataljona bile su: Psunjska, Papučko-krndijska i Moslavačka četa.

Komandir Psunjske čete, jačine oko sto ljudi, bio je Pepe. Energičan, vešt, sa bogatim vojnim i borbenim iskustvom, vodio je svoju četvu, pa Psunjski bataljon i, najzad, Psunjski odred, koji iz borbe u borbu izlaze sve jači. U leto 1942. bila je to već vojna snaga sa blizu hiljadu boraca i iskusnim komandnim i političkim kadrom. Posle napada na petrolejska postrojenja na Gojilu, zatim na neprijateljeva uporišta Mlinska, Pitomača, Kloštar, Grubišno Polje, posle održavanja mnogih mitinga po selima Bilogore, Pepe se sa svojim odredom vratio na Psunj gde ga je čekalo naređenje za napad na Daruvar.

*

Polovinom avgusta 1942. kolona od stotinjak ljudi, pri dnevnoj pripeci, umorno se penjala uz blage padine Dilja, u istočnom delu Slavonije. Obilje mirisa raskošnog leta, prekrasan šumski krajolik i jednoličan ritam koraka ogledao se u slobodnom i opuštenom hodu ovih ljudi.

Samo su borbeni poredak i oružje odavali utisak vojničke skupine. Bilo je mladih i sasvim mladih, gotovo dece, poneko žensko čeljade, a i onih u zrelijim godinama. Neki su nosili kape troroge,

drugi okupatorske, jedni su bili i gologlavi i bosonogi, a veći deo je imao civilna odela - varoška ili seljačka. Na kapama su svi imali veće ili manje, često nepravilno izrezane i nevešto ušivene crvene petokrake od čoje. Oni stasitiji i stariji nosili su nemarno zabačene karabine, dok su drugi prtili manliherke ili duplonke, mada je bilo i onih bez oružja, samo sa otrcanom torbicom za hranu.

Još 1941. i 1942. komunisti u Slavonskom Brodu, Đakovu i drugim mestima istočne Slavonije dobili su zadatak da se prabace na obližnje planine: Dilj, Krndiju, Požešku goru, te da tamo organizuju borbene partizanske grupe i otpočinu oružanu borbu protiv neprijatelja - fašista svih vrsta. Ti prvoborci, mada prekaljeni u dugogodišnjem ilegalnom radu protiv klasnog neprijatelja stare Jugoslavije, mnogi od njih hapšeni, mučeni, proganjani i stavljeni van zakona, sada su bili suočeni sa još gorim protivnikom - okupatorom i ustašama, čija je nemilosrdnost zatirala svaki pokušaj otpora svojoj vladavini. Teško je bilo opstojati na tom području. Ipak, zahvaljujući podršci naroda i neviđenoj hrabrosti tih prvoboraca, grupe su se umnožavale, postepeno izrastajući u prave vojne formacije. I oružja i opreme je posle svake borbe bivalo sve više.

Na čelu kolone koračao je omalen tridesetogodišnjak i stisnutih veda gledao ispred sebe. I odeća i držanje ukazivali su na to da je on starešina ove skupine. Nosio je novu trorogu kapu, dobro skrojenu dolamu, vojničke čakšire i oficirske čizme. O vratu mu je visio nemački automat, a o opasaču veliki parabelum i dve kragujevke.

Bio je to Josip Antolović Hrvat. Rastao je na periferiji Slavonskog Broda, u siromašnoj radničkoj

porodici. Oskudica i težak rad već u ranoj mladosti uticali su na njegovo životno opredeljenje, pa je već u osamnaestoj postao komunista, a u dvadeset prvoj ga hapse u Austriji na putu za Španiju. Prva iskušenja počela su sa okupacijom kada se sav predaje oslobodilačkoj borbi. Beži iz ustaškog zatvora i odlazi u Srbiju, u Mačvu, gde postaje partizan u Mačvanskom odredu, izrasta u hrabrog borca i komandira čete i zbog nacionalnosti dobija nadimak Hrvat. Posle tragedije Mačvanskog odreda prebacuje se u Slavonski Brod, a odatle u slavonske partizane.

Dok kolona zamiče razrovanim putem, uronulim u visoku paprat, kupinu i gustu ljeskovinu, na srpska sela u Đakovštini i po Dilju sručio se besneprijatelj. Pod isprikom da onemogućuju snabdevanje partizana i podršku koju im je ovaj narod nesebično pružao, ustaška je vlast masovno gonila stanovništvo u koncentracione logore. Opustela su srpska sela Čenkovo, Paučje, Borovik, Veliko Nabrđe, Migalovci, Dobrogošće i Paka. Nakon proterivanja ljudi došlo je do pljačke i razvlačenja svega što se moglo uzeti iz opustelih domaćinstava.

Hrvat ubrzava korak i kolona življe zamiče prema šumi Živčani. U sumrak, u šumi nadomak sela Stojčinovac, četa je naišla na skupinu seljaka od kojih je Hrvat saznao da u selu ima oko šest stotina ustaša i Nemaca koji su gonili narod i tragali za partizanima. Ali, u blizini se zatekla i Krndijska partizanska četa sa kojom Hrvat brzo uspostavlja vezu.

Odluka je brzo donesena i do sukoba je došlo neočekivano. Dok su partizani zauzimali položaj, jedno odeljenje ustaša je krenulo u izviđanje i

nabasalo na partizane. Posle nekoliko pucnjeva partizani su se gotovo spontano, u opštem jurišu sručili na selo. Došlo je do borbe prsa u prsa. Iznenadeni neprijatelj je počeo da uzmiče pred silinom partizanskog naleta. Mrtve ustaše i Nemci ležali su po putu, u dvorištima, kućama i baštama.

Događaj u selu Stojčinovac bila je prava ratna sreća, a priča o tome se kao vetar širila po celoj Slavoniji. Potučen je nadmoćan neprijatelj, zaplenjeno je mnogo ratnog materijala, a uz sve to u narodu se pronosila i tkala priča o partizanskom komandantu Hrvatu i partizanima Hrvatima koji se neustrašivo i iznenadno pojavljuju radi zaštite srpskog življa od ustaških i nemačkih zlikovaca.

Priče i preterivanja nastali u strepnji i nadi stanovništva imale su i životnu potvrdu. Desetine i stotine mladića, a i veliki broj devojaka i Srba i Hrvata iz istočnog dela Slavonije došli su u partizane. Mit o partizanskoj vojsci kao vojsci bratstva i jedinstva ulazila je u svest naroda, a za omladinu je to bio neodoljiv izazov.

Hrvatova četa je ubrzo prerasla u bataljon sa preko četiri stotine prekaljenih boraca. Tada je, krajem septembra, Hrvat dobio naređenje da se sa bataljonom prebaci na teritoriju Daruvara.

Ko je bio Geco? Odmetnik, razbojnik, narodni zaštitnik, izmišljotina dokonih? Svašta se pričalo po Bilogori o nekom Geci i uoči rata, a naročito 1941. godine. A malo ih je nešto pouzdano znalo o Gedeonu Bogdanoviću Geci, podoficiru bivše kraljevske vojske, koji je, ne podnoseći ponižavanje i nepravdu, još 1937. godine pretukao jednog osionog, pretpostavljenog oficira i da bi izbegao sud odmetnuo se. Jedno je vreme pod lažnim imenom svirao

u muzičkom društvu u Šapcu a kada je otkriven, prebegao je na Bilogoru gde je dočekao i rat.

Očvrstnuo i neuhvatljiv naočiti tridesetogodišnji Ličanin sa crnim brkovima i prodornim pogledom našao je smisao života tek u danima ustaške represije nad srpskim življem na Bilogori. Posle ustaških zločina u selu Mali Grđevac, (jeco je sa dvojicom odmetnutih seljaka upao u to selo i za odmazdu ubio ustaškog tabornika. Rađaju se zatim slične akcije, a Geci prilaze novi ljudi, pa se tako stvara samonikla oružana grupa čiji je cilj osveta ustaškoj vlasti koja je sprovodila genocid nad srpskim stanovništvom. I ta vlast, to jest velika župa Bjelovar, raspisala je učenu od pet hiljada kuna za Gecinu glavu.

Tada se desilo nešto neobično. Deleći svoju pravdu i za novu odmazdu, Geco je u sehi Turčević Polju ubio dvojicu ustaša i na baraci gde ih je zatekao nacrtao srp i čekić. Vest je doprla do organizatora ustanka u tom kraju, doktora Pavia Gregorića. On preduzima sve mere da uspostavi vezu sa Gecinom grupom i uključi je u organizovani narodnooslobodilački pokret.

Veza Partije i Gece uspostavljena je tek februara 1942. u selu Mali Grđevac, a ubrzo potom u selu Mala Jasenovača formirana je Bilogorska partizanska četa. Geco je postao komandir, a mladi bjelovarski radnik i komunista Petar Biškup Veno komesar čete.

Istočna Bilogora ili kraj između Virovitice, Podravske Slatine, Daruvara, Garešnice i Bjelovara od prvih dana ustanka postala je važna spona za partizane Slavonije i Moslavine i severozapadne Hrvatske. Važan je bio i raznovrstan nacionalni sastav stanovništva, što je oduvek ovom kraju davalo

posebno obeležje. Iako je narod težio mirnom životu, proglašenjem Pavelićeve fašističke Hrvatske i na Bilogori je počeo pravi pogrom Srba.

Osnivanje Bilogorske partizanske čete, njene borbe i pojavljivanje u selima, te susreti s narodom snažno su ohrabрили stanovništvo. Partizani su kao oznaku nosili petokraku zvezdu, a ispod nje hrvatsku trobojnicu. Gecina i Venina četa, četa komandira Srbina i komesara Hrvata, u srcu Hrvatske ljudi koji su jednako voleli i poštovali i Srbe i Hrvate i sve ljude, praveći razliku samo između fašista i rodoljuba ubrzo su postali simbol i snaga oslobodilačkog pokreta.

U nekoliko meseci postojanja Bilogorska je četa toliko ojačala da je kontrolisala planinski masiv Bilogore iznenađujući protivnika i sprečavajući zlostavljanje naroda.

Krajem avgusta 1942. deo Bilogorske čete, sa Gecom na čelu, prelazi u sastav Prvog slavonskog odreda. Geco je već bio predviđen za novu važnu partizansku dužnost.

Pošto je još ranije iz čete otišao i Veno, za novog komandira i komesara Bilogorske čete došli su prvoborci ovoga kraja: Milan Popara Seljo i Aleksandar Jovanović Aljoša"

Krajem septembra 1942. godine i ova je četa dobila naređenje da se prebaci na područje Daruvara.

*

Jesen je. Vazduh miriše na misirke, šljive, zrelo grožđe, a u jutarnjoj izmaglici trava je puna hladne kristalne rose. Srebrne niti paučine poput čarolije ukrašavaju suncem okupani dan. Tako je na padina-

ma. A dalje je Psunj. Planina tamnih duboderina, uskovitlanih potočića, duboki zaklon jelena i vepra. Moćna i nepregledna šumska masa iz čije dubine dopire muklo, ritmičko disanje prirode.

Usred te šume su barake i zemunice kraj bistrog izvora Kraljevac. A u barakama trideset ustanika, mladih ljudi skupljenih ovde iz ovoga kraja, raznih zanimanja, obrazovanja i naravi, ali jednakih u verovanju: da će uskoro Crvena armija pobediti Hitlera, da će oni doći glave Paveliću i ustašama, da će nestati ove patnje i ubrzo svanuti mir, sloboda i novi život. Bili su to ustanici i sanjari, mladost u pesmi, drug uz druga, a pred njima more nade, vere i hrabrosti.

Nevidljivim i neuhvatljivim kanalima oni su bili povezani sa partizanskim komitetima u Slavonskoj Požegi i Slavonskom Brodu, odakle su dolazile vesti i uputstva, što je ovu grupu činilo organizovanom vojnom skupinom sa idejom i sa ciljem. Najpre su proterali omrznute lugare iz šuma, zatim špijune i izdajnike iz ustaničkih sela, spuštali se u Duboku i Jasiku, Soboštinu, Kruševo, Sušnjare, Oljase, Svrzi-gaće, Snjegović... Držali su mitinge i hrabрили narod, upoznavajući ga da se stvaraju narodna vojska i vlast, da borba tek počinje.

Skupini su prilazili novi ljudi, pa je prerasla u Papučko-krndijsku četu. Narod je bio ohrabren, ali zato su se ustaške vlasti pripremale na surov obračun sa ustanicima.

Bila je nezapamćena zima sa visokim snegom i ljutim mrazom. Tada se pojavio „Palija“. Tako ga je zvao narod, jer je spaljivao sela u koja su upadale njegove ustaše. Bio je to ustaški krvolok, satnik Petranović. U zimskom jutru planuli su Grdevica,

Vrhovci, Šušnjari, Kantrovac. U Kruševu-drama. Iz tog sela bio je Jgušan Puač Dako, komandir u Papučko-krndijskoj četi, nekadašnji lugar, pa podoficir kraljeve Garde u Topčideru, čovek koji se kao jegulja, po slomu bivše vojske, probijao da bi dospeo do svog zavičaja i po obznanjivanju Pavelićeve države, uzeo pušku i otišao u šumu. Malena rasta, ali živahan, žustar i preduzimljiv, mladić koji je znao i vojnička pravila i da rukuje oružjem brzo je postao voda sa uticajem. O njemu se znalo po selima, ali je glas dobro i do neprijatelja.

„Palija” je baš na Tucindan, 5. januara, u ranu zoru iznenadio Kruševo. Uhvaćen je stari Stojan, Dakin otac. Stoji pred Palijom da odgovara i da plati za sina odmetnika. Planuše pucnji, sevuše noževi, šiknu krv, a lelek i divlji krici izgubiše se u plamenu gorućeg sela.

Pritisnuti teškom zimom, visokim snegom i pred stalnom opasnošću da ne budu iznenađeni, papučko-krndijski partizani su se povukli duboko u planinu, u zemunice i šumske barake. Život u zemunicima bio je gotovo nesnošljiv. Danju nije smelo da se loži, da ih dim ne bi odao, pa se vlažna zemlja stalno zamrzavala. Uveče bi se naložila tiha vatra od koje se slabo grejalo, ali je zato sa svih strana kapalo i vlažilo, pa se spavalo na mokroj zemlji i u mokroj odeći. Od dima su svima oči bile natečene i krvave. Odeća i obuća su se brzo pohabale, pa je bilo slabo odevenih i polubosih. Zbog skućenog prostora u tim su zemunicama ljudi ležali kao sardine.

U barakama su se nalazili najpoznatiji prvoborci Slavonije: Slobodan Ilić Čiča, Duško Brkić, Ivo Marinković, Nikola Miljanović Karaula^Dakr^Pnač.

kao komandiri, komesari i još pedesetak partizana. Teški životni uslovi, a i neaktivnost, loše su uticali na psihičko stanje ljudi, pa i na međusobne odnose. Svako je bio napet do krajnjih granica. Ipak, nadljudska izdržljivost i svest da objektivne okolnosti nalažu strpljivost i trpljenje, držali su jedinicu na okupu i borbeno spremnom.

U zoru 27. januara 1942. Dako je sa jednim partizanom pošao da protegne noge. Nakon stotinjak metara ugledali su između stabala neprijateljeve vojnike u streljačkom stroju. Dako je jedva uspeo da na vreme uzbuni drugove u četi. Nastala je gužva. Na vrh Lom se više nije moglo. Tamo je bio neprijatelj.

Međusobno udaljenje bilo je oko dvesto metara. Ustaše na vrhu, partizani na nekom prevoju. Srećna okolnost je bila da je nadmoćni neprijatelj potcenio partizane, pa su krenuli niz duboki sneg, vičući i psujući u ne baš pravom borbenom poretku. Partizani su se brzo razvili, zauzeli dobar položaj iza debelih stabala i pustili neprijatelja sasvim blizu.

Karaula je sa svojim mitraljezom zauzeo najpovoljniji položaj. Vatra je otvorena iz neposredne blizine. Iznenadni vatreni udar je, gotovo za tren, slomio napad neprijatelja. Nekolicina ih je odmah pala, drugi su počeli da bezglavo beže, a neki su zarobljeni. Sve se desilo brzo i neočekivano. A kada je borba prošla, četa se skupila: svi su bili u stroju. Prizor pobijenih ustaša i prvi neposredni utisci borbe snažno su povratili poverenje u sopstvenu snagu. Kao da su svi shvatili da je kraj boravka u zemunicama, u pasivnosti, da je ustanak stalna borba, akcija i kretanje, bez obzira na vremenske nepogode i zemljišne uslove.

Ništa nije moglo zaustaviti prolom ustanka. Prvoborcima su se pridruživali novi borci - i mladići i devojke. Već krajem marta ova je četa prerasla u bataljon. Bila je to vojna partizanska jedinica čiji se borbeni uticaj u narednim mesecima osećao na celom papučko-krndijskom području, na svim neprijateljevim uporištima i komunikacijama.

Poslednjih dana septembra 1942. i u Dakin bataljon je stiglo naređenje da se prebaci u rejon Daruvara.

*

Početkom oktobra 1942. u brdima iznad Pakraca i Daruvara prikupile su se glavne snage slavonskih partizana - ukupno oko hiljadu sedamsto boraca. Osim slavonskih i maslovačkih jedinica, tu su bile banijska četa i Krajiški bataljon koji su već mesecima boravili u Slavoniji.

Na okupu je ponovo štab Zone. Ali, već razrađeni plan napada na Daruvar morao je biti odbačen, jer su u međuvremenu u to uporište pristigle nove neprijateljeve jedinice ojačane tenkovima.

Dva iskusna rukovodioca, dva španca - Vicko Antić Pepe i Karlo Mrazović Gašpar, pošto su poznavali političku i vojnu situaciju u tom delu Slavonije, predložili su da se krene u novu akciju, da se likvidira - Španovica.

Da nije priča o zavedenosti i zabludi, o nerazumnoj i ubilačkoj mržnji, Španovica, selo na putu Pakrac - Slavenska Požega, ne bi bila naročito poznata, niti bi se razlikovala od okolnih sela. Ali, sve ima svoje korene. To hrvatsko selo okruženo je sa više od desetak srpskih sela. Još krajem prošlog veka u Španovicu su se doseljavale drvoseče iz

Gorskog kotara i zapošljavale u ovdašnjoj drvnoj industriji. Život bi tekao mirno i spokojno da razorni šovinistički elementi nisu postepeno uviđali idealan teren za svoj rad i kovali svađe, trovali inače dobre susedske, ljudske i međunacionalne odnose. Političke stranke u staroj Jugoslaviji još više su raspaljivale nacionalističke strasti i sukobe između Srba i Hrvata. Iako nije bilo nijednog razloga za neslogu i zajednički život, sukob između Španovčana i stanovnika ostalih sela bio je sve oštriji i dublji. Tako je bilo sve do 1941.

A onda je Pavelić Spanovicu pretvorio u tvrđavu svoje vlasti u Brđanskoj. Sa jakom ustaškom posadom i selom u kojem je svaki žitelj, čak i žene i deca, bio zakleti i naoružan ustaša, Španovica je nadaleko postala čuvena po zločinima učinjenim po okolnim selima. Nekoliko hiljada Srba je oterano u logore, poklano i pobacano u bunare. Španovčani su nekoliko srpskih sela zatrli do temelja i opljačkali. Na svakog Spanovčanina dolazilo je po četiri ubijena Srbina.

Posle podrobne procene situacije, Štab Zone je odlučio da se napadne Španovica i to svom silinom i do potpunog uspeha. Međutim, pri planiranju borbenog rasporeda nije bilo jednostavno odrediti koje će jedinice izvršiti napad, a koje će biti na osiguranju. Jer, ogromna većina partizana želela je da učestvuje u kažnjavanju svirepog neprijatelja. Ipak, prevladalo je mišljenje da to budu Psunjski i bataljon Papučko-krndijskog odreda, jer je u tim jedinicama bilo najviše boraca čiji su najbliži pali od noža i puške španovičkih ustaša. Ukupno oko sedamsto boraca. Ostale jedinice, Krajišnici, Banijski i

Moslavčani imali su zadatak da spreče prodor neprijatelja na pravcu Pakrac-Lipik i! Sirač-Daruvar.)

U ustaničku Slavoniju je, početkom maja, stigla Banijska proleTERSka četa, sve odabrani, iskusni i dobro naoružani partizani. Ubrzo zatim Slavonci i Banijci napadaju i zauzimaju uporište Kamensko.

Sredinom juna 1942. u Slavoniju se iz Bosne prebacuje i ostatak Krajiškog proleTERSkog bataljona. Ovaj bataljon je, nakon junačkih, ali tragičnih borbi na Motajici, jedva uspeo da se izvuče iz obruča i posle natčovečanskih napora i prave partizanske odiseje priključi slavonskim jedinicama.

Slavonci, Bosanci i Banijci - udruženim snagama napadaju Miokovićevp (Đulovac), Sirač Radlovac, ponovo Miokovićevo i Gojilo sve važna i za neprijatelja osetljiva uporišta, među kojima i izvore nafte u Gojilu.

U tim se borbama ističu i u narodu ostaju zapamćena junaštva Banijaca i bosanskih proletera, a imena Demonje, Joke, Coke i Čorkovića ostaće zauvek upamćena kao neustrašivih junaka. Sada su svi oni tu, u borbenom stroju, pred Spanovicom.

Uoči napada održani su sastanci na kojima je borcima predložen značaj akcije na Španovicu, ali i postavljen najoštriji zahtev da se jedinice i svaki borac ponašaju kao narodna vojska. Ne samo oružje, već i partizanski moral treba da poraze neprijatelja, a primerno ponašanje i postupci da pokažu da su partizani vojska svih, vojska bratstva i jedinstva i hrvatskog i srpskog naroda.

Selo Španovica razvučeno je duž ceste oko pet kilometara. U uporištu je bilo oko dvesto dvadeset domaćih ustaša i četrdeset ustaša iz takozvane Pavelićeve stražarne bojne. Napad je počeo 4. oktobra

1942. u 23.00 sata silovito, sa klinovima, sa ciljem da se uporište ispreseca i onda počesno po delovima uništi.

Iznenadenje je bilo potpuno. Jedan je ustaša imao svadbu na kojoj je bilo mnogo njegovih prijatelja. Bila je nedelja. Napad i pojava partizana zatekli su druge ustaše po kafanama gde su pili i pevali.

Ali, predstojala je dvodnevna ogorčena borba za svaki pedalj zemlje, za svaku kuću. Svesni svojih zločina ustaše su se borile na život i smrt. U borbi su učestvovali i starci i žene, pa i deca. Proletera Simu Marića iz bosanskog proleterskog bataljona jedna žena je oslepela ispalivši mu sačmu iz lovačke puške u oči. Ipak, posle trideset sati neprekidne borbe u Španovici je prestao otpor. Neprijatelj je imao 160 mrtvih, među kojima su bili i ustaški poručnik, a i jedan zastavnik iz Pavelićeve tjelesne bojne, inače čuven po svom krvološtvu i glavni začetnik zverskih pokolja po srpskim selima. Oko sto ustaša je zarobljeno. Tada se desilo nešto neobično.

Kada se borba za Španovicu bližila kraju, narod okolnih sela je pridolazio, a kada je sve bilo gotovo, sjatio se u selo. Teško je bilo kontrolisati njihov gnev, gotovo raspomamljenu osvetničku želju da naplate za sav jad i patnju koju su tokom godine i po doživljavali od Španovčana.

Ali, partizanska zakonitost morala je da se poštuje. Narodu je naređeno da se okupi kraj crkve. Naspram njih bile su postrojene zarobljene ustaše, a nedaleko njihove porodice. Nastao je muk kada se pojavio komesar Zone - Karlo Mrazović Gašpar i objasnio da će narod suditi ustašama. Ustaše su, zatim, jedan po jedan izvođeni pred narod, koji je presuđivao: streljati ili pustiti. I narod je presudio:

Prvi zarobljeni top u Slavoniji na Vranom kamenu, oktobra 1942.

44 osvedočena zločinca osuđena su na smrt i na licu mesta streljana, dok su ostali pušteni. Sudilo se pravedno i samo ako je zločin dokazan.

Pad Španovice bio je trijumf dotadašnje oslobodilačke borbe u Slavoniji. Ustaški poredak, njegova ideologija i sila potučeni su i izbrisani kao sistem u jednom malom selu, ali je to selo bilo važan deo opšte antifašističke borbe i taj je događaj ostao u neizbrisivom sećanju i naroda i boraca tokom celog rata, iako su nove borbe i nova iskušenja tek predstojali.

Budići - selo za istoriju

U danima posle borbe za Španovicu u štabovima Zone, odreda i bataljona užurbano su vršene pripreme za formiranje 1. slavonske brigade. Sve što